

اقتصاد و برنامه ریزی آموزشی

دکتر علی رضا رحیمی

انتشارات

سرشناسه	: رحیمی، علیرضا، ۱۳۴۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: اقتصاد و برنامه ریزی آموزشی
مشخصات نشر	: تهران: موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه، انتشارات نهج، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۰ص: جدول، نمودار
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۹۵۰۰۰۰۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیبای مختصر
یادداشت	: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: http://opac.nlri.ir قابل دسترسی است
شناسه افزوده	: موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه، انتشارات نهج
شناسه افزوده	: موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه، معاونت آموزشی و پژوهشی، گروه تعلیم و تربیت
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۸۰۲۸۲۴

موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه

به سفارش معاونت آموزشی و پژوهشی موسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه (گروه تعلیم و تربیت)

اقتصاد و برنامه ریزی آموزشی

نویسنده: دکتر علیرضا رحیمی

ویراستار: لیلا کرلایی حاجی

طراح جلد: زهرا تیموری

حروف چینی و صفحه آرایی: نهج

ناشر: نهج

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۹۵۰۰۰۰۳

۱۳۹۴

نوبت چاپ: اول

شمارگان: ۵۰۰

چاپ و صحافی: دیجیتال آبتوس

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال

تهران، خ ولیمصر (عج)، بالاتر از شهید بهشتی، خ شهید اکبری (مستوفی)، خ ۱۵/۱، پلاک ۱۳

تلفن: ۰۲۱۸۸۷۱۸۶۵ - ۰۹۳۵۸۵۱۰۵۱۰

فکس: ۰۲۱۸۸۷۰۳۶۱۸

Url: www.nbiri.com

e-mail: nahj.iri@gmail.com

حقوق چاپ و انتشار برای ناشر محفوظ است.

فهرست

مقدمه	۸
فصل نخست: اقتصاد و آموزش و پرورش (کلیات و مفاهیم)	۱۳
فصل دوم: جنبه‌های توسعه‌ای آموزش و پرورش (رابطه تعاملی اقتصاد و آموزش و پرورش)	۳۲
فصل سوم: بررسی نظری جایگاه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی توسعه (برنامه‌ریزی جامع آموزش و پرورش)	۸۵
فصل چهارم: برنامه‌ریزی آموزشی با توجه به مسایل توسعه جامع (سیاستها، راهبردها، اولویتها)	۱۴۹
فصل پنجم: جایگاه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران (مورد پژوهی ایران)	۲۰۹
خلاصه و نتیجه گیری	۲۸۵
منابع	۳۹۳

بسم الله الرحمن الرحيم

کتابی که فراروی شما خواننده‌ی گرامی است، تلاشی علمی برای طرح مباحث اقتصادی در حوزه آموزش و پرورش است. مباحث مربوط به حوزه تعلیم و تربیت از مهمترین موضوعات مورد توجه مؤسسه بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه است که در اثر حاضر در قالب فعالیت مشترک دو گروه تعلیم و تربیت و اقتصاد و مدیریت مؤسسه به علاقمندان عرضه گردیده است. مؤسسه‌ی بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه با هدف ایفای رسالت تبیین تعالیم علوی، بر این اعتقاد است که "عقلانیت اسلامی" باید در تمامی عرصه‌های حیات، در جامعه علوی، جامعه عمل پوشیده و در همه ابعاد حیات و زمینه‌های فعالیت بشری وارد شود؛ و این، جز به تکیه بر دانش و فناوری ممکن نیست. بدون برنامه‌ریزی، بدون توجه به جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، امر بسیار مهم و اساسی آموزش و پرورش، از مدار عقلانیت خارج می‌شود و آنچه از عقلانیت فاصله بگیرد بی‌تردید از تفکر علوی نیز فاصله خواهد داشت.

این مؤسسه، به عنوان یک نهاد علمی، پژوهشی و آموزشی متختر است که در فعالیت‌های آموزشی و تحقیقاتی خود، بیش و پیش از هر چیز، به موضوع پراهمیت تعلیم و تربیت بپردازد. موضوعی که بیش از هر چیز در جامعه‌ی منسوب به امیرمؤمنان علی، علیه السلام، نیاز به توجه به آن به چشم می‌خورد. مؤسسه، بر آن است تا پژوهش‌ها در زمینه‌ی سیره و کلام امیرمؤمنان علیه السلام را با کوشش‌های مجامع دانشگاهی پیوند زده و ضمن تلاش‌های علمی و آکادمیک، در تبدیل آموزه‌های علوی به برنامه‌هایی برای زندگی انسان مسلمان در عصر حاضر بکوشد و در این زمینه ضمن سپاس از همه‌ی پیشینیان و پیشکسوتان دست همه‌ی فرهیختگان حوزه‌ی دانشگاهی را برای انجام مطالعات موردی و کاربردی در این حوزه به گرمی می‌فشارد و امیدوار است از نظرات و نقد همه‌ی آنان برخوردار و بهره‌مند گردد.

در پایان امید است این کتاب برای دانشجویان گرامی، مربیان و معلمان ارجمند و نیز سیاست‌گذاران آموزشی و برنامه‌ریزان آموزشی مفید باشد و نیز مقبول درگاه الهی واقع شود.

موسسین: اهل مطالعه‌ی نهج البلاغه

مقدمه

۱

آموزش و پرورش مهم ترین عامل مؤثر بر توسعه

بی تردید، تحول جنبه های مادی و معنوی حیات آدمی، همچون مظاهر توسعه (Développement)، بدون تحول انسان امکان پذیر نبوده و نیست. به عبارت دیگر، محور و اساس توسعه، انسان است. انسانی با ذهن و نگرشی متحول شده و بهره مند از تخصص های متناسب با فرایند توسعه.

آموزش، یکی از مهم ترین عوامل مؤثر بر تحول انسان -یا به عبارتی رساتر توسعه انسانی- و ارتقاء سطح کمی و کیفی آن است. امروزه بسیاری از صاحب نظران بر این امر اتفاق نظر دارند که اولین گام در مسیر توسعه اقتصادی-اجتماعی، توسعه آموزش است. چرا که آموزش یکی از مهم ترین و مؤثرترین منابع نیرودهنده به توسعه منابع انسانی، ارتقاء مولدیت (بهره وری) و در حقیقت سنگ بنای پیشرفت فنی (Progres techniques)، نوآوری و تحول افکار و اندیشه ها بشمار می رود. بدین ترتیب می توان آموزش- و پرورش را از مهم ترین عوامل مؤثر بر توسعه دانست.

۲

آموزش و پرورش، وسیله و هدف

آموزش را نباید صرفاً به عنوان یک وسیله و ابزار نگریست، زیرا همچون یک هدف و حتی حق انسانی مطرح بوده و هست. بنابراین آموزش بخودی خود به عنوان یک اصل و همچون حقی انسانی و هدفی ارزشمند می باید مورد توجه قرار گیرد.

بی تردید توسعه و پیشرفت اقتصادی، ابزارها و امکانات بهتری را در اختیار جامعه و خصوصاً نهاد آموزش- و پرورش قرار می دهد و موجبات دستیابی به این هدف یا حق انسانی را بیش از پیش فراهم می آورد. بدین ترتیب، آموزش را می توان یکی از مقوله های فعالیت بشری بشمار آورد که بیشترین تأثیر را از فرایند توسعه می پذیرد.

۳

ابتناء توسعه بر تحول و نوسازی افکار

تاریخ آموزش و پرورش بخوبی نشان می دهد، که همراه با تحول اندیشه ها و نوسازی افکار و تحولات اقتصادی اجتماعی -که از آنها تحت عنوان کلی توسعه یاد می شود- تغییر نظام های آموزشی چگونه رخ داده است، همچنین نشان گر آن است که آموزش و پرورش چگونه بر تحولات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و سیر اندیشه ها، افکار و نوسازی و تحول آنها مؤثر بوده است.

هر دوره، نظام، ساختار و سازمان آموزشی و پرورشی خاص خود را نیاز داشته و تحت نفوذ نخبگان و اندیشمندان و یا هجوم افکار و عقاید خاصی بوده است. هر نظام آموزشی نیز تغییرات ویژه ای را در ساختار اقتصادی و اجتماعی خاص خود موجب می شده و اندیشه ها و آراء مختص به خود را رواج می داده است. امروزه نیز چنین است. آموزش و پرورش به عنوان یکی از مهم ترین ابعاد و مسائل در زندگی بشری مطرح

است و در ارتباطی تنگاتنگ با این نهادها و اجزاء زندگی و تحولات کمی و کیفی آن (مقوله توسعه) قرار دارد.

۴

نیاز آموزش و پرورش، به برنامه ریزی در سطح ملی

همچون هر مقوله اجتماعی دیگر، آموزش و پرورش نیز ناهنجاری‌ها و مشکلات خاص خود را دارد و یا می‌آفریند! - در خود نظام آموزشی، کمی امکانات و منابع کمیاب، در مقابل زیادی نیازها، آموزش‌های ناقص و ناکافی، سوء آموزش، سوء مدیریت، بدی برنامه ریزی و... معضلات فراوانی را ایجاد کرده است و در خارج از نظام آموزشی، تقاضای روز افزون آموزش - به تبع خصوصیات مثبت آن و انعکاس نظریات جدید در باره نحوه‌های سرمایه‌ای آن - عرضه‌کنندگان این کالای شبه عمومی (Bien quasi publique) را یا مسئله‌ای که فیلیپ کومیز آن را بحران آموزشی نامیده، روبرو ساخته است. ساده - انگاری‌های خوش بینانه، اغلب جوامع را با مسائلی جدی همچون آموزش ناقص (sous-éducation) یا به عکس آموزش اضافی (sur-éducation) و بر هم خوردن تعادل بازار کار و در نتیجه سرخوردگی کارکنان آموزش دیده یا بیکاری روبرو ساخته و یا مولدیت (بهره‌وری) نیروی کار آموزش دیده و متخصص را کاهش داده است. این مسائل و مشکلاتی را این دست، ضرورت برنامه ریزی صحیح در سطح ملی را نمایان می‌سازد.

در سطح بین‌المللی نیز برخی عوامل، در نظام‌های آموزشی نقش تعیین‌کننده و سرنوشت‌سازی دارند که مواجهه با آنها نیازمند عاقبت‌اندیشی آگاهانه و برنامه ریزی خودمندانه است از این قبیل اند:

۱. تفاوت زیاد میان گستره آموزش سراسری و فرامدرسه‌ای (Extra escolair)
۲. تغییرات و تحولات منتهی به تقسیم کل بین‌المللی
۳. انقلاب علمی و فنی، در زمینه‌های مختلف علوم، اطلاعات، بیولوژی و... که تقاضای مربوط به آموزش و تخصص را تغییر می‌دهد.
۴. تفاوت زیاد موجود میان کشورها و مناطق جهان، در آنچه مربوط است به دسترسی به دانش و آگاهی و تولید، توزیع، هدایت و تسلط بر آن. به گونه‌ای که مشغله دائمی ذهن کسانی که در فعالیت اقتصادی جهانی مشارکت دارند، در مقیاس وسیع، به شدت بهره‌گیری از دانش مربوط است.^۱

۵

چالش‌های فراوری آموزش و توسعه

آنچه تاکنون مطرح شد، به بیان رابطه متقابل موجود بین دو مقوله آموزش و توسعه می‌پردازد. آموزشی که بر توسعه تمامی نظام‌ها، ساختار و سازمان‌های اقتصادی - اجتماعی و عناصر آن مؤثر است و توسعه‌ای که مسلماً بر آموزش، نظام، ساختار و سازمان و حتی محتوای آن تأثیر فراوان، جهت‌دهنده و تعیین‌کننده دارد. تمامی اینها مربوط به روزگاری است که مشخصه اصلی آن عدم اطمینان (Incertainitude) و پیشرفت سریع و روزافزون تکنولوژیک، و گذر از نوعی نظام اقتصادی اجتماعی به گونه‌ای دیگر - در صورت پذیرش

^۱ در این خصوص مراجعه شود به: سروش عبدالکریم، مقاله: دانش و دادگری، مجله کیان شماره ۳۲

نظریه موج سوّم الوین تافلر^۱ است. وضعیتی که چالش‌های فعلی و دهه‌های آینده را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. و حتی موقعیت کشورهای صنعتی پیشرفته را به خطر می‌اندازد به گونه‌ای که عدم اطمینانی که بر آینده اقتصاد فشار می‌آورد، اغلب، وضعیت را حتی برای چنین کشورهایی تشویش‌آمیز جلوه می‌دهد.^۲ در چنین شرایطی به گفته لُوون و رامبرژه، کشورهای توسعه‌یافته نخواهند توانست با کشورهای در حال توسعه، بر روی طرح دستمزدها رقابت کنند، مگر به قیمت کاهش شدید و جدی در آمدها و شرایط شغل! بدین ترتیب، هدف، عبارتست از دستیابی به بهبودی جدی و قوی در مولدیت نیروی کار به منظور تضمین دستمزدهای بالاتر برای کارگران، با اطمینان به امکان قابلیت رقابت قیمت‌ها و محصولات.

چنین راهبردی، بیان‌گر آن است که باید در تکنولوژی، بیشتر سرمایه‌گذاری کرد، ساختارهای سازمان را معقول و منطقی ساخت و بر روی تولیدات نیازمند نیروی کاری با کیفیت بالا و تخصص فراوان و در عین حال انعطاف‌پذیر متمرکز شد. یکی از نکات مهم این راهبرد، عبارتست از بهبود آموزشی و ایجاد ارتقاء کیفی در نظام مدرسه‌ای همانند بنگاه‌ها.^۳ این دقیقاً به مفهوم به‌سازی و تنظیم نظام‌های آموزشی در ارتباط با فرایند توسعه است. چیزی که تنها از طریق برنامه‌ریزی آموزشی از دیدگاه اقتصادی امکان‌پذیر است. از اینجاست که ضرورت روزافزون ایجاد تنظیم‌ها و تعدیل‌ها در نظام آموزشی متناسب با تغییر و تحولات اقتصادی و اجتماعی و تلفیق اهداف آموزشی با اهداف توسعه اقتصادی به عنوان یک اصل مطرح می‌شود. بدین ترتیب امروزه با ورود سیاست اقتصادی به عرصه آموزش و پرورش، بیش از پیش، ضرورت همکاری بین اقتصاددانان - از طرفی - و روش‌شناسان، به‌اگزویست‌ها، برنامه‌ریزان و تکنولوژیست‌های آموزشی - از سوی دیگر - آشکار شده است. در این روزگار، بیش از هر زمان دیگری، باید تقاضای روزافزون برای آموزش با عرضه آن متعادل شده و جایگاه بخش آموزش و پرورش در کنار سایر بخش‌های اقتصادی - اجتماعی در برنامه‌های توسعه ملی - که همچون پرچم ملی اعتبار یافته - تعیین و تثبیت گردیده و از روش‌های علمی و فنی در این زمینه بهره‌گیری شود. روش‌هایی که اقتصاد آموزش و پرورش در مبحث برنامه‌ریزی جامع آموزشی به آن رسیده و در مسیر تکمیل و به‌سازی آن قرار دارد.

۶

این کتاب...

این کتاب که کوشش ناچیزی برای تبیین رابطه دوسویه میان آموزش و پرورش و فرایند توسعه است، به بیان روش‌های دست‌کاری اندیشیده پارامترهای مؤثر بر دو مقوله فوق، از طریق برنامه‌ریزی می‌پردازد. این برنامه‌ریزی چه در قالب برنامه‌ریزی توسعه و چه تحت عنوان برنامه‌ریزی آموزشی و پرورش، به طور یکسان در پی تلفیق اهداف نظام آموزشی با اهداف توسعه است. البته آنچه در این کتاب، بیشتر مورد بحث واقع می‌شود، برنامه‌ریزی آموزش و پرورش است، اما نوع جامع آن یعنی برنامه‌ای که اهداف اقتصادی،

^۱ الوین لوئیس تافلر Alvin Toffler متولد ۱۹۲۸، نویسنده و آینده‌پژوه آمریکایی یهودی تبار است. او در ایران اول بار با انتشار کتاب «موج سوّم» شهرت یافت. از دیگر نوشته‌های این نویسنده کتاب ارزشمندی به نام شوک آینده است که با نگاهی متفاوت به آینده جهان می‌نگرد. وی همچنین نویسنده کتاب: برخورد تمدن‌ها است که اشاره به ۱۱ سبتمبر و آینده نگرانی‌های وی دارد.

^۲ LE VIN et REMBERGER- EDUCATION, EMPLOI et TRAVAIL. I.F. : problemes actuelles et defis futures dans le pays developpes- IIPH - PARIS- UNESCO

^۳ Ibid.

اجتماعی و حتی سیاسی توسعه در آن لحاظ شده و با برنامه‌ریزی توسعه ملی و حتی جهانی (برنامه‌ریزی آموزشی با توجه به چشم‌اندازهای توسعه و متناسب با آن) مرتبط است.

در حقیقت برنامه‌ریزی جامع آموزشی به عنوان یکی از شاخه‌های مباحث اقتصاد آموزش و پرورش، با فرض آموزش و پرورش به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین بخش اقتصاد و با هدف توسعه آن، این بخش را در ارتباط مستقیم با سایر بخش‌ها و مقوله‌های فعالیت اقتصادی و اجتماعی قرار می‌دهد. به عبارت دیگر برنامه‌ریزی جامع آموزشی با تکیه بر جنبه‌های توسعه‌ای آموزش و با بهره‌گیری از اصول و روش‌های ویژه، بدنیال توسعه روزافزون آموزش و در دسترس همگان قرار دادن این سرمایه عظیم و نیز به دنبال بهره‌برداری بهینه از بازده‌های خصوصی و اجتماعی آن است. همه مطالب مذکور بطور مبسوط در این کتاب مورد بحث قرار گرفته است. به طور خلاصه فصل اول کتاب که اختصاص به طرح مسایل بنیادین و کلی مربوط به تعلیم و تربیت و علم اقتصاد آموزش و پرورش دارد، به مفاهیم، اهداف و دیدگاه‌های مختلف در باره آن و نیز مفاهیم اولیه اقتصاد آموزش و پرورش می‌پردازد. در فصل دوم به جنبه‌های ملموس توسعه با بهره‌گیری از دو شاخص رشد مداوم محصول ملی و بهبود وضع زندگی و سطح کیفی آن به اثرات آموزش و پرورش بر این شاخص‌ها و به تبع آن، توسعه اقتصادی، اشاره می‌شود. فصل سوم کتاب مربوط است به اصول و روش‌های برنامه‌ریزی جامع آموزشی و تلفیق اهداف برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی آموزشی. در حقیقت، بررسی نظری جایگاه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی-اجتماعی در این فصل صورت می‌گیرد. در فصل چهارم نگارنده با توجه به اختلاف بین تأثیرات هر یک از سطوح و انواع آموزش بر توسعه و نوع اثر و شیوه تأثیرگذاری آنها و نیز چشم‌اندازهای کمی و کیفی برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش با رویکردی سیستمی، به بیان گزینه‌هایی برای سیاست‌گذاری و تشریح اولویت‌های برنامه‌ریزی آموزشی-بیشتر در چارچوبی کین‌المللی- می‌پردازد. فصل پنجم کتاب نیز شامل موردپژوهی ایران، یعنی بررسی جایگاه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران و یا به تعبیر دیگر برنامه‌ریزی توسعه آموزش و پرورش در ایران است. این فصل اشاره نسبتاً فراگیر به تاریخچه برنامه‌ریزی آموزشی در ایران دارد و با دسته‌بندی برنامه‌ها در قالب‌های مختلفی از حیث محتوا و عملکرد، قلمرو زمانی، سطوح و قلمرو جغرافیایی و سیاسی و بررسی مسائل و مشکلات برنامه‌ریزی آموزشی در ایران، سعی در ارائه منظره‌ای واضح از وضعیت برنامه‌ریزی آموزشی در ایران و جایگاه آموزش و پرورش در برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی دارد.

علیرضا رحیمی^۵

بهار ۱۳۹۴